

2. Наумкин В.В. Диалог между культурами как средство преодоления страха / В. Наумкин // Россия и мусульманский мир. – 2013. – № 2 (248). – С. 150–159.
3. Freedom in Diversity. Ten lessons for Public from Britain, Canada, France, Germany and the United States // Timothy Garton Ash, Edward Mortimer and Kerem Oktem – The Medical Informatics Unit, NDCLS, University of Oxford, 2015. – 84 p.
4. Hellemans F. Van kleine tot grote geschiedenis: 30 jaar autobiografisch schrijven in Vlaanderen // Hellemans F. – Deus ex Machina № 113, 2005. – P. 3–6.
5. Tom Naegels. Los – Meulenhoff | Manteau, 2005. – 183 p.
6. Het Vlaams Blok als mysterie / Wetenschappelijke en politieke uitwegen // Karel Arnaut & Bambi Ceuppens. – In: Sampol, № 11, 2004. – P. 38–45.
7. Maggie de Block. Bericht uit het Gewisse [Електронний ресурс] / Maggie de Block. – Режим доступу: <http://www.npdata.be/BuG/155-Vreemde-afkomst/Vreemde-afkomst.htm>
8. Jan Hertogen. In België wonen 628.751 moslims [Електронний ресурс] / Jan Hertogen – Режим доступу: <http://www.indymedia.be/index.html%3Fq=node%252F29363.html>

ЗОБРАЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ В АПОКАЛІПТИЧНИХ РОМАНАХ ДЖ. УІНДЕМА ТА ДЖ. КРІСТОФЕРА

Марія КУЛЕШІР

Київський національний лінгвістичний університет

У статті аналізується зображення психологічного стану людини в екстремальних умовах у творах англійських письменників Дж. Уіндема й Дж. Крістофера. Авторка розглядає описування масової паніки, страхів, фобій, невротичності, що домінують у психіці людей у цей період. У дослідженні також звернуто увагу, як письменники зобразили людство в умовах домінування інстинкту виживання.

Ключові слова: апокаліптичний роман, глобальна катастрофа, апокаліпсис, психологічний стан.

В статье анализируется изображение психологического состояния человека в экстремальных условиях в произведениях английских писателей Дж. Уиндема

и Дж. Кристофера. Автор рассматривает описание массовой паники, страхов, фобий и невротичности, что доминируют в психике людей в этот период. В исследовании также обращено внимание, как писатели изобразили человечество в условиях доминирования инстинкта выживания.

Ключевые слова: апокалиптический роман, глобальная катастрофа, апокалипсис, психологическое состояние.

The article analyzes the depiction of human psychological state under extreme conditions in the novels by the English writers J. Wyndham and J. Christopher. The author considers the description of mass panic, fears, phobias, and neuroticity that dominate the psychics of people in that period. The study also points out how the writers portrayed the humanity under the domination of survival instinct.

Key words: apocalyptic novel, global catastrophe, the Apocalypse, psychological state.

До творчих завдань письменників, зокрема, належить визначення морального і психічного рівня їхніх сучасників та співвітчизників, їхньої життєздатності та життєстійкості, а також описання можливих сценаріїв їхньої поведінки за несприятливих для життя умов. Одним із таких прийомів для вивчення свідомості та поведінки людини є створення для неї фантастичних обставин, які порушують її встановлене місце в суспільстві, природному середовищі й змушують художнього героя самостійно оцінювати оточення, скласти нову програму дій. Дж. Уіндем і Дж. Крістофер занурюють своїх персонажів у світ різних випробувань: на психічну та моральну стійкість, на пристосовуваність, вміння орієнтуватися в незвичайній ситуації тощо.

Їхні художні світи дуже життєподібні. У цьому відношенні до них можна застосувати характеристику, яку давала українська літературознавець Н. Овчаренко творчості К. Воннегута. Письменники створюють ефект, *“при якому читач весь час пов’язує події, що відбуваються з героями, зі своїм власним існуванням, він якби сам органічно входить у фабулу оповідання і разом із персонажами вирішує поставлені автором моральні дилеми”* [7, с. 127]. І в цьому обидва автори досягають значного успіху.

Сторінки творів неначе нагадують світ спокути, яка проявляється не лише у фізичних формах, а й психологічних і психічних. У лоні спокути, як пише Дж. Кемпбел, – світ людського життя стає проблемою. Людські перспективи сплющуються, закривається погляд у світоглядну глибину. Соціум сповзає у помилки й катастрофи [3, с. 290]. Люди переживають важкі муки та горе й тужать за нормальним світом.

Неодмінним атрибутом усіх романів обох письменників є зображення масової паніки. У романі Дж. Уіндема “Кракен пробуджується”, в сюжеті, де описується затоплення низинних районів Британії, паніка охопила понад дві третини населення. У таких умовах владні структури стають бездіяльними.

Автори показують, що люди, які впали в паніку, є часто дезорієнтованими. Вони не можуть прийняти правильне рішення чи зробити розумну дію. Такою є Джозелла з роману Дж. Уіндема “День тріффідів”. Потрапивши фактично в рабство в перший день після осліплення більшості людей, вона не може одразу перелаштувати свій світогляд і поведінку відповідно до нових обставин. Після того, як Уільям Мейсен звільнив її, вона каже, що зараз бачить півдюжини способів, як можна було перехитрити чоловіка, що поневолив її. Але вона не могла їх застосувати, тому що їй перешкоджала мораль.

Можна стверджувати, що страх і паніка – важлива складова життя багатьох персонажів. Страх вичавлює з людини раціональну активність, він є фактором її змін. Він стає дедалі більше всепроникаючим ефіром зі здатністю накопичуватися в індивіді, його думках і поведінці. Різке посилення страху, паніки, фобій зумовлене тим, що відбулося зі світом. Американський вчений К. Райт відзначав, що коли речі починають мінятися зовні, в людей відбуваються паралельні зміни всередині [8, с. 47]. Характер цих внутрішніх змін є дуже глибокий, і він буде постійно перевіряти людську здатність жити в нових умовах.

У творах задані умови багато в чому визначають поведінку кожного. У “Дні тріффідів” безвихідна ситуація зумовлена тим, що офіційна влада зникла: ті, хто керував раніше, осліпли. Люди кинуті напризволяще, і в їхньому середовищі з’являються неформальні лідери. Як правило, це ті особи, які завдяки тим чи іншим обставинам зберегли зір. На роль цих персонажів автор відвів людей різного ґатунку – від профспілкового лідера Коукера, який справді намагався допомогти осліпленим, до Торренса, єдиним аргументом якого було насилля.

У романі показано, як в умовах загибелі цивілізації багато людей, які вижили, однак стали інвалідами чи втратили сенс життя, покінчують життя самогубством. Один із випадків суїциду, здійснений доктором Сомсом, який втратив зір, зображений письменником наступним чином: *“Він повернувся і зробив крок до вікна, розвішав руки. Обережно обмацавши підвіконня і край рами, потім відступив назад. Раніше,*

ніж я зрозумів, що він збирається робити, він з розмаху, всім тілом вдарився об скло і викинувся назовні...” [9, с. 210]. Так само зробив і молодий чоловік Джіммі, попередньо взявши на руки свою кохану, і зі словами *“Це було занадто прекрасно і не могло продовжуватися довго. Я люблю тебе, рідна моя, Я дуже, дуже люблю тебе”* кинувся з нею на своїх руках вниз. Такі дії другорядних персонажів роману зумовлені не лише тим, що цим людям було важко вижити в нових умовах. Зрештою людина часто живе надією. Проблема була радше в тому, що за нових умов почало набирати сили відчуття чужості і несумісності з новими умовами. Різко посилилася тривожність і депресія, ворожість і підозрілість до нового світу, відбувся повний відхід від контактів із людьми.

Головний герой твору – Білл Мейсен, – який був свідком згаданих вище суїцидів, сказав собі подумки, що він має відростити собі товсту шкіру: *“Якщо не битися за своє життя, не дивлячись ні на що, вижити буде неможливо... Уцїліють лише ті, хто зуміє підкорити почуття розуму...”* [9, с. 269]. Відтак письменник доносить до читача думку, що навіть у смертоносних для людини обставинах вона не повинна здаватися. Деякі сюжети із цього твору нагадують оповідання Дж. Лондона *“Любов до життя”*, де головний персонаж бореться за життя, своєю волею мобілізуючи мізерні залишки власної енергії.

Автор звертає увагу читачів на те, що чимало людей з утратою зору, а відтак і надії на виживання, готові до дій, які б вони ніколи не вчинили раніше. Чарівна вісімнадцятилітня дівчина, боячись, що Білл Мейсен кине їхню групу незрячих, каже йому: *“Вони... вони кажуть, що ви, можливо, самотні. Я подумала, що якби... – Її голос задріжав, кісточки пальців побіліли дедалі сильніше. – Якби у вас хто-небудь був... я хочу сказати, я хочу сказати, якби у вас був хто-небудь тут... ви б, може бути, не пішли від нас. Можливо, ви залишилися б з нами<...>. Ви ж будете добрі до мене, правда? Розумієте, я ніколи ще...”* [9, с. 329]. Біда й горе однієї людини в цих творах часто виступають символом всевітньої катастрофи.

У романах обох письменників показано, що в постапокаліптичному світі фобії стають супутником багатьох людей. Білл Мейсен зауважує, що поки світло, він може тримати себе в руках, проте в темряві він бачить примар. Він відчуває, як занурюється в первісний стан: пройде небагато часу, і він буде проводити години темряви в страху, як проводили

їх його далекі предки, з вічною недовірою вночі, поглядаючи за поріг своїх печер [9, с. 338]. Можливі інколи і галюцинації. Гілка дерева, що хитається перед будинком, видається рукою, яка махає з вікна; опудало видається людиною, мукання корови перетворюється в людські голоси [9, с. 376]. Для оцінки страхів цих персонажів правомірними є слова, висловлені в одній із радянських літературознавчих праць щодо роману У. Голдінга “Володар мух”: *“Звір” у притчі зовнішнього вигляду не має. Це – матеріалізація страху, який хлопчики відчували від своєї загубленості і беззахисності не лише перед стихіями, а й один перед одним. Це і проекція зовні, що вже прокинулося в частини дітей атавістичного зла, звірячих інстинктів*” [1, с. 141]. Дж. Уіндем, як гарний психолог, показує, що страхи, зумовлені реальними обставинами, можуть активізувати появу інших, чисто ілюзорних.

Читаючи апокаліптичні романи Дж. Уіндема та Дж. Крістофера, ми спостерігаємо у багатьох персонажів невротичність. Як правило, це не головні герої. Якщо взяти до уваги твердження К.-Г. Юнга, що односторонність й обмеженість горизонту – загальновідома ознака неврозу [13, с. 279], то повна зацикленість на біологічному виживанні є однією з ознак невротичності, а не лише різних негативних психологічних відчуттів чи переживань, частково згаданих нами раніше. Хоча письменники прямо не заявляють про підтримку цих поглядів Юнга, проте з текстів їх творів можна зробити висновок, що багато в чому вони дотримуються схожих поглядів із відомим швейцарським психологом.

Автори також яскраво показують, як апокаліптична дійсність формує психологічні комплекси. Введений у психологію К. Г. Юнгом, цей термін означає такий психічний фактор, що за енергетикою перевершує свідомі наміри [14, с. 373]; в результаті наявності цього фактора відбуваються збої в свідомості. Дж. Уіндем і Дж. Крістофер показують, як психологічні комплекси занурюють персонажів у стан примусу та нав’язливого мислення, зумовлюють їх специфічну поведінку. Ці комплекси можна пригнітити силою волі лише на короткий період, однак при перших же можливостях вони знову починають діяти з колишньою силою.

Низка головних персонажів у світі, який раптово став для них жахливим, також відчувають самотність. Такою є Джозелла, яка заявляє Мейсену, що вона відчуває себе самотньою, відрізаною від усіх,

покинутою. Це притому, що вона на загальному фоні є надзвичайно щасливою, позаяк вона одна із тих небагатих людей, які зберегли зір. Сам Білл Мейсен, хоча не переживає подібне, розуміє, що самотність може стати однією з найбільших бід: *“Повна самотність була найстрашнішим станом, який я міг собі уявити. Один був нічим. Співдружність означала мету, а мета допомагала тримати на прив’язі похмурі жахи”* [9, с. 279]. Тому він відчував вдячність до випадку, що звів його з Джозеллою, а відтак позбавив самотності. В іншому сюжеті герой відчуває жак, який викликає самотність у колективної за своєю природою людини.

Обидва, Дж. Уіндем і Дж. Крістофер, неодноразово звертали увагу на те, що навіть “щасливці долі”, ті, яким вдалося уникнути всіх жаків глобальної катастрофи, не уникають сильного психологічного дискомфорту. У романі “Довга зима” Дж. Крістофер описує переживання Ендрю Лідона. Втративши країну, роботу, все, що його пов’язувало із звичним життям, опинившись в Нігерії практично без фінансів, на нічному пляжі, він переживає стан страшніший за почуття втрати. Він почуває себе нагим, його пронизує біль і тремтіння, всюди відчуває порожнечу. Переживання головного героя неначе уособлюють переживання всіх учасників апокаліпсису.

Персонажі творів обох письменників нерідко страждають від споглядання мук та бід інших людей: *“Я боюся... страшенно боюся. Ви їх чуєте... всіх цих нещасних? Я не витримаю цього...”* [9, с. 280] – звучить у романі Дж. Уіндема. Він таким чином доносить до читачів думку, що навіть в умовах глобальних бід, коли гине весь світ і небезпека загрожує самим головним героям, багато з них думають не лише про себе, своє виживання, а й відчувають біль, бачачи горе інших.

Чимало героїв, потрапивши в апокаліптичний світ, намагаються на певний час абстрагуватися від нього, не приймаючи його як дійсність, щоб таким чином захистити свою психіку. Таким є Білл Мейсен. Дивлячись на апокаліптичне місто з висоти багатоповерхівки, він відкидає серцем те, що говорить йому розум. Він є під владою відчуття, що все те, що він бачить, занадто грандіозне, неприродне, щоб могло відбутися в дійсності. При цьому він знає, що багато подібних явищ уже траплялися в історії, зокрема, стерті з лица землі війнами міста минулого. На деякий час, знаючи, що глобальні зміни відбулися, деякі головні персонажі намагаються не вірити цьому: *“Не можу цьому*

повірити, – каже Джозелла. – Намагаюся з усіх сил, але не можу повірити по-справжньому. Так не може бути назавжди... назавжди... назавжди. Це щось наче сон” [9, с. 295]. У досліджуваних творах психіка низки персонажів не бажає повністю визнати катастрофу, адже це означає усвідомити кінець того світу, що оточував їх.

Звертаються автори й до моделювання інших психологічних проявів на сильний стрес. Серед можливих реакцій на апокаліпсис є і певне інтелектуальне пригальмування, зображене Дж. Крістофером на прикладі молодого чоловіка Ле-Перре, мешканця острова Сарк. У нього деякий час була відсутня елементарна логіка. На фоні глобальної катастрофи він постійно журиться, що в цьому сезоні не буде туристів, яких він міг би покатати на своєму екіпажі. Зображаючи значну кількість різних психологічних реакцій, письменники хочуть підкреслити унікальність і неповторність кожної людини.

З-поміж інших реакцій на глобальну катастрофу, описаних англійськими романістами, є безумство. Е. Фромм відзначає, що для безумця єдина реальність та, яка існує всередині у нього, наповнена його страхами та бажаннями. Безумець сприймає явища зовнішнього світу як символи свого внутрішнього [10, с. 138]. Найглибше цю форму психозу показано у творі Дж. Крістофера “Біля краю безодні”. Серед персонажів-безумців є шістдесятирічний чоловік, що бачить причину катастрофи в покаранні Господньому, він невпинно кається в своїх гріхах, не бажаючи звертати увагу на щось інше. Безумною є і шістдесятирічна матінка Латрон. Проте найяскравіше образ безумця втілений в капітані Скіопосі. Він став капітаном корабля, що прямував у Перську затоку, перед самою катастрофою, уже не сподіваючись на це. Катастрофа вдарила по всіх його планах, а, насамперед, він втратив довго плекану мрію – бути капітаном. Екіпаж судна, що опинилося на суші, коли море відступило, майже не постраждав від катастрофи. І коли всі його члени вирішили залишити корабель, Скіопос залишився. Він живе в уявному хворобливому світі. Але всі ці безумці – нешкідливі люди. Їхня можлива агресія носить словесний характер. Вони створюють свій власний світ, позаяк їхня психіка не може прийняти наявних реалій.

Водночас обидва письменники показують, як головні герої знаходять сили, щоб подолати домінування негативних почуттів. Як це роблять їхні персонажі? Уільям Джемс, американський філософ і психолог, відзначав, що є лише два шляхи, щоб звільнитися від горя, пригніченості, відчаю й інших похмурих настроїв. Перший – коли протилежний настрої

запанує над нашою душею. Другий полягає в тому, що людина, знемігши, відмовляється від внутрішньої боротьби, припиняє її, відмовляється від зусиль і дозволяє переживанням йти самим по собі. І тоді егоїстичні переживання стражденної душі можуть зникнути й на поверхню душі може вийти надія [2, с. 175]. Головні герої досліджуваних творів переважно проходять другим шляхом до пробудження нових духовних і душевних сил.

Пробуджені до життя в нових умовах, які відрізняються корінним чином від звичайних, головні персонажі творів зазнають вагомих психічних трансформацій. Дж. Кемпбел зазначає: *“Об’єктивний світ залишається тим, чим він і був, але, завдяки зміні наголосу в самому суб’єкті, споглядається неначе змінений. Де раніше конфліктували життя і смерть, там тепер проявилася невмируща істота...”* [3, с. 29]. Така людина більше придатна до виживання в постапокаліптичних умовах, вона спокійніше ставиться до мінливого часу.

У своїх творах письменники нерідко дають психологічні пояснення окремим діям тих чи інших персонажів. Особливо це гарно прописано в романі Дж. Крістофера “Біля краю безодні”. Один із персонажів твору, лікар Лоренс, посилаючись на статтю про психологічну дію на людей землетрусу, опубліковану незадовго в журналі “Ланцет”, каже, що у трьох чвертей людей, що вижили фіксувалися різні розумові порушення, в кожного десятого були серйозніші симптоми, але реальні психічні відхилення проявилися лише в тих, хто був схильний до цього раніше. Проте картина після глобальної катастрофи зовсім інша. Лоренс називає це синдромом мурашника, назва відображає поведінку мурах, коли мурашник руйнується поштовхом ноги. Якщо пошкодження не перевищують певного рівня, то все відбувається так, як описано в статті: спочатку неспокій і сум’яття, а потім встановлюється порядок, оскільки ті, хто вижив, долають шок і беруться до справи. Але коли рівень руйнування вищий, то картина зовсім інша. Ті, хто вижив, не можуть прийти до тями, їх поведінка стає беззмістовною, позбавленою порядку і зрештою наступає колапс. Власне Лоренс хоче сказати, що люди, що залишилися живі (зрештою більшість), зазнають впливу масового психозу, і вплинути на них неможливо. Деяко інша ситуація, вважає він, можлива в невеликих, ізольованих спільнотах, зокрема на невеликих островах. Такі вставки-пояснення в текст свідчать, що автори були знайомі з окремими дослідженнями психологів щодо поведінки людей у сильних стресових умовах.

Слід також відзначити, що психологізм творів проявляється і в зображенні відмінних психологічних реакцій різних людей на ті самі глобальні біди. У досліджуваних романах негативні переживання спостерігаються неоднаково в різних людей.

Очевидно це пов'язано зі здатністю перепрограмувати свою психіку, пристосуватися до нових вимог. Американський філософ і соціолог Е. Тофлер справедливо зазначає: *“Коли ми не здатні програмувати більшу частину нашого життя, ми страждаємо... Зміни і новизна піднімають психічну ціну прийняття рішень. Наприклад, коли ми переїжджаємо на нове місце проживання, ми змушені рвати старі зв'язки і встановлювати нові. Це не може відбутися без відмови від сотень запрограмованих раніше рішень і витрацювання повного набору нових...”* [8, с. 384]. У зазначених творах у літературній формі яскраво відображено ці моменти.

Порушують письменники й таку психологічну проблему, як очікування допомоги ззовні, часто віддаленої. Цікаво, що в романі “День тріфлідів” різні персонажі сподіваються на допомогу американців. Американці, на думку деяких з них, не допустили б такого у своїй країні. Очевидно, що письменник у своєму романі відобразив проамериканські погляди багатьох британців, які посилюлися після другої світової війни.

У низці апокаліптичних романів відображена й релігія як стабілізуючий фактор людської психіки. Релігія в постапокаліптичному світі починає займати вагоме місце в житті багатьох людей. Для багатьох людей слова з книги Аврелія Августина “Сповідь”: *“Почуй, Господи, молитву мою, нехай не ослабне душа під началом Твоїм, нехай не ослабну я...”* [5, с. 31] стають головними. Роль релігії в суспільстві чи не найкраще зобразив Дж. Уіндем у “Хризалідах”. Звертаються письменники і до ролі релігійної віри в житті окремих індивідів. Одним із таких є рудобородий самотник у романі Дж. Крістофера “Біля краю безодні”, якого зустріли Метью Коттер і хлопчик Білл на своєму шляху. Віра в Бога допомагає вистояти цій людині у новому світі страхів, вона дає їй підтримку вирішувати насущні справи і сили зберігати моральність у світі, де більшість її втратили. Пояснюючи процес пробудження релігійної віри, У. Джемс писав, що навернення, відродження, отримання благодаті й віри, досягнення внутрішнього спокою є виразами, що означають процес, яким роздвоєна душа, яка усвідомлює себе недостойною і нещасною, приходять до внутрішнього єднання, усвідомлення своєї

праведності й відчуття щастя. Вона знаходить тверду опору у своїй вірі в реальність того, що їй відкрили її релігійні переживання [2, с. 157]. Приблизно такий внутрішній шлях подолав самітник. Втративши в результаті катастрофи “все”, що стосувалося колишнього життя, рудобородий самітник сенс життя знайшов у Бозі. Зображенням подібних сюжетів Дж. Уіндем і Дж. Крістофер продовжують втілювати традиційну духовність присутню в літературі.

У досліджуваних романах у психологічному ракурсі увага присвячена й відповідності людських вмінь і знань щодо новоствореної ситуації. Катастрофа актуалізує необхідність бути обізнаним в різних речах. Люди вже не можуть говорити, що вони не розбираються в багатьох справах, які є необхідними для їх виживання. Коукер, дискутуючи з дівчиною, членом громади, керованої Флоренс Дюрран, каже їй: *“Якщо всі ми якомога швидше не навчимося розумітися в безлічі речей, що раніше нас не цікавили, то ні ми, ні наші підопічні довго не протягнуть”* [9, с. 356]. Відповідальність тепер уже не можна перекласти на іншого; вузька спеціалізація кожного індивіда стає зайвою. А щоб досягнути цього, насамперед необхідно змінити світогляд, звички, зазнати вагомих психологічних змін.

У творах обох письменників також акцентовано увагу на тому, що хоча глобальна катастрофа стимулює в більшості людей інстинкт виживання, проте останній домінує не над усіма. Так, один із персонажів “Довгої зими” Дж. Крістофера, Девід Картвел, заявляє своєму другові, що йому хочеться вижити, але на власних умовах. Тому він не скористався можливістю емігрувати в Нігерію, де він був би ніким, і залишився в покритій снігами й льодом Британії, де очолює групу людей, яка чинить опір колонізаторським планам нігерійців. Тобто герої здобувають перемогу над інстинктом виживання, вони свідомо визначають свою долю.

Персонажі апокаліптичних романів Дж. Уіндема та Дж. Крістофера не є подібними до героїв романтичних саг, що наближає ці романи до антиутопії, роману-перестороги. Вони не є наділені надзвичайними можливостями, фантастичною могутністю, що дозволяє їм долати інертність масових процесів. Вони нездатні поодиноці врятувати світ чи виконати якусь важливу місію з важливим результатом. Ці персонажі не є суттєвим фактором долі суспільства та навколишнього світу. У їхньому житті відсутній романтичний комплекс, до якого К. Фрумкін відносить вирішення матеріальних благ, вступ у товариство вибраних,

перетворення у воїна, набуття могутності, участь у масштабних подіях [11, с. 134–140]. Їхній героїзм полягає в реальних можливостях: залишатися в різних ситуаціях людьми, зберігати моральність, не падати духом, знайти сили і можливості вижити і допомогти іншим. Цей героїзм можна назвати психологічним.

К.-Г. Юнг справедливо зазначав: *“Гігантські катастрофи, що загрожують нам сьогодні, – не стихійні явища фізичного чи біологічного плану, а прояви психічного начала, до якого я відношу війни і революції, що представляють собою психічні епідемії. У будь-яку хвилину кілька мільйонів людських істот може охопити нове безумство, і ми отримаємо ще одну світову війну чи спустошуючу революцію. Сучасна людина не залежить від милості диких звірів, її наносять жорстокі удари стихійні сили її власної душі”* [12, с. 389]. Персонажі Дж. Уіндема й Дж. Крістофера здобувають перемогу над своїми інстинктами, страхами і не стають жертвами руйнівних архетипів колективного несвідомого, які часто активізуються в стресових умовах.

Інколи письменники показують, що глобальна катастрофа допомагає окремим людям позбутися соціальних психологічних пуг, стати самими собою. Така миттєва внутрішня переоцінка відбулася в Біллі Мейсені із “Дня тріффідів”. Спочатку він зіштовхується з фактом, що його життя вже не має цілі. Усі його плани, надії, прагнення, спосіб життя були зметені з умовами, що їх формували. Позаяк його рідні (батьки) померли ще раніше, то йому не було кого оплакувати і він не відчував себе покинутим. Те, що ще вчора створювало в його житті порожнечу, тепер перетворилося на удачу, оскільки від нього у світі, в якому відбулася катастрофа, ніхто не залежав. І він раптово відчуває полегшення. Хоча на той момент він був п’яним, однак воно виникло не лише під впливом бренді, оскільки залишилося назавжди. Білл Мейсен думає, що воно виникло з відчуття того, що його очікує щось нове і незвичайне. Усі колишні проблеми, суспільні й особисті, були вирішені сильним потрясінням. Хоча він знає, що його очікують нові проблеми, і судячи з ситуації, в якій опинився світ, їх буде чимало, проте вони будуть саме нові: *“Я став сам собі господарем і не був більше гвинтиком в чужій машині. Так, можливо, світ буде повний жахів і небезпек, яким мені прийдеться протистояти, але я буду діяти на свій розсуд, я не буду більше іграшкою сил й інтересів, яких я не розумів і не бажав розуміти”* [9, с. 247]. Таким чином автор у своєму творі звернув увагу на те, що

в психологічному плані горе, сильний стрес можуть виконувати не лише негативні функції, а дати начало новим позитивним психологічним якостям.

Таке розуміння автором проблеми цілком узгоджується з даними сучасної психології. Американський психолог А. Маслоу в своїй роботі “У напрямі до психології буття” зауважує: “*Чи можемо ми говорити про ріст і вдосконалення без болю й смутку, без журби й внутрішньої плутанини? Радше за все вони певною мірою необхідні й неминучі...*” [6, с. 21]. Вчений вказує, що інколи негативні переживання можуть мати позитивний вплив і бути бажаними з точки зору досягнення позитивних результатів.

Значно частіше, як вважають Дж. Уіндем і Дж. Крістофер, нові жорсткі умови дозволяють проявитися негативним психологічним якостям або нейтральним, з точки зору моралі. Так, Джон Кастенс відкриває в собі здібності лідера, він стає холоднокровнішим і жорсткішим. Він відчуває значне задоволення від влади. Тут ми спостерігаємо пробудження героя як володаря. Дж. Крістофер пише, що рабська відданість людей, що йому присягнули і загалом дух якогось феодального домінування були не лише не огидні йому, а й приємні. Відчуття влади дозволило йому жалість до слабших. І він дозволяє пристати до своєї групи людям, з яких раніше не бачив користі.

Проте описуючи негативні моменти пробудження Джона Кастенса як героя-лідера, автор не розвиває цю тему, не доводить її до кінцевого негативного завершення. Радше можна сказати, що певна негативізація образу Кастенса сприймається як вимушена. Іншими словами, це можна висловити виразом, що не завжди можна залишатися добрим, інколи людина вимушена робити зло для того, щоб було більше добра. Очевидно також, що автор міг перетворити головного героя (загалом позитивного), а для цього цілком були підстави, в такого собі Джемшиду, персонажа зороастрійсько-персидської легенди:

Дивилися всі на трон і чули, й бачили

Лише Джемшида, тільки він був Цар... [3, с. 327].

Проте, на щастя, цього не сталося, що дало змогу авторові залишити свій твір більш “людяним”.

Відчуття лідерства приємне й іншим персонажам Дж. Крістофера. Один з героїв “Довгої зими” Девід Картвел каже своєму колишньому другові Ендрю, що в його руках вперше в житті опинилася влада,

справжня влада, і він не хоче розлучатися з нею. Як бачимо, психологічна трансформація, якої зазнали крістоферівські персонажі, відрізняється від тієї, що відбулася з уіндемівським Біллом Мейсеном.

Хоча сам Дж. Крістофер не підтримує точки зору, що в жорстких умовах лідер обов'язково мусить бути жорстким. У романі “Біля краю безодні” лідером невеликої групи людей, що складалася переважно з чоловіків, була молода жінка Ейпріл. Вона мала сильну волю, а не агресивну натуру. Персонаж цього роману, лікар Лоренс каже: *“Відверто не знаю, як би ми без неї обійшлися. У неї величезна сила волі”* [4, с. 561]. Автор не вказує прямо, чому з різними людьми відбуваються відмінні психологічні метаморфози. Проте із тексту так і напрошується думка, що проблема, очевидно, лежить насамперед у найбільш загальнолюдській якості – здатності любити й співчувати. Не випадково Христос поставив цю людську здатність вище всього. І тут, як ніколи, правий Е. Фромм, стверджуючи що любов є мистецтвом й воно потребує знань і зусиль. А для більшості людей проблема любові полягає в тому, щоб бути любимим, а не в тому, щоб самому любити, чи бути здатним любити [10, с. 16]. Сам Дж. Крістофер не нав'язує читачам своїх думок, він залишає їм право трактувати так чи інакше цей факт.

Як неодноразово зазначалося раніше, попри всі зображення складного життя героїв, повного небезпек, обидва письменники вкладають в їхні уста надію. У психологічному плані вони залишаються доволі сильними. Попри розуміння, що цивілізація знищена, головні персонажі вірять, що в майбутньому все покращиться. Білл Мейсен каже: *“Це не обов'язково кінець. Ми все ще вміємо пристосовуватися, і у нас велетенські переваги порівняно з нашими предками. І доки залишаються в світі здорові тілом і духом, у нас завжди є шанс... і дуже непоганий”* [9, с. 296]. Автори думками і діями головних героїв хочуть показати, що попри жакливі умови варто надіятися, боротися до останнього, мобілізуючи всі резерви власної психіки. Повернення до свого внутрішнього “я”, співпраця з іншими людьми, взаємодопомога, співчуття можуть допомогти вижити за страхітливих умов і дати надію на те, що в майбутньому, крок за кроком, людство зможе відродити цивілізацію.

Підсумовуючи сказане вище, зазначимо, що апокаліптичним романам Дж. Уіндема й Дж. Крістофера притаманна значна психологічна глибина. Обидва письменники виявилися не лише чудовими майстрами слова, а й відмінними психологами, людьми, здатними бачити, крім зовнішнього

психологічного портрету, людини ще й її внутрішні глибинні психічні пласти. Відтак переживання персонажів доволі наближені до реальних.

Автори показали у своїх творах різні психологічні реакції людей на глобальні катастрофи, що стали причиною смерті більшості людей і загрожують тим, хто вижив. Серед таких можливих психологічних реакцій масова паніка та страх, безумство й суїциди, горе й переживання самотності тощо. Зображено, як однакові негативні фактори по-різному впливають на різних людей: одних ламаючи, а інших загартовуючи, роблячи сильнішими, більш придатними до виживання в несприятливих для життя умовах.

Попри присутність багатьох жахливих сцен, обидва митці показують і універсальні загальнолюдські цінності, опираючись на які, людина може вистояти в цьому нелегкому житті. Значна увага приділена також і зображенню розуміння персонажами своїх власних реакцій на ті чи інші події та явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Английская литература 1945–1980 / АН СССР. Ин-т мировой литературы им. А. М. Горького; Авт. кол. : А. П. Саруханян, Г. А. Анджапаридзе, Г. В. Аникин и др. – М.: Наука, 1987. – 514 с.
2. Джемс В. Многообразие религиозного опыта. Репр. изд. / Пер. с англ. – СПб.: Андреев и сыновья, 1992. – 423 с.
3. Кемпбел Дж. Герой із тисячею облич / Пер. з англ. О. Мокровольського. – К.: Альтернативи, 1999. – 392 с.
4. Кристофер Дж. Смерть травы. Долгая зима. У края бездны. / Пер с англ. – М.: АСТ, 2002. – 637 с. (Классика мировой фантастики).
5. Лабиринты души / Августин Аврелий. Исповедь; Блез Паскаль. Письма к провинциалу. – Симферополь: Реноме, 1998. – 416 с.
6. Маслоу А. По направлению к психологии бытия / Пер с англ. Е. Рачковой. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 272 с. (Серия “Психологическая коллекция”).
7. Овчаренко Н. Ф. Современный антимилитаристский роман США. – К.: Наукова думка, 1981. – 182 с.
8. Тоффлер Э. Шок будущего / Пер с англ. – М.: АСТ, 2004. – 557 с. (Philosophy)
9. Уиндем Дж. Паутина / Пер с англ. – К.: Альтерпрес, 1993. – 752 с. (Зал славы зарубежной фантастики)

10. Фромм Э. Искусство любить: Исследование природы любви / Пер с англ. Л. А. Чернышевой. – М.: Педагогика. 1990. – 160 с.
11. Фрумкин К. Г. Философия и психология фантастики. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 240 с.
12. Юнг К. Г. Психология нацизма // Юнг К.Г. Душа и миф. Шесть архетипов / Пер. А. А. Спектор. – Мн.: Харвест, 2004. – С. 359–398.
13. Юнг К. Г. Тэвистокские лекции. Аналитическая психология: теория и практика // Юнг К. Г. Очерки по аналитической психологии. – Мн.: Харвест, 2003. – С. 275–477.
14. Юнг К. Г. Обзор теории комплексов // Юнг К. Г. Психика: Структура и динамика / Пер. А. А. Спектор. – М.: АСТ; Минск: Харвест, 2005. – С. 368–385.

ТРАВМАТИЧНИЙ ДИСКУРС АНТИУТОПІЇ (на матеріалі роману ДЖ.ОРВЕЛЛА “1984”)

Ірина КУНИЦЬКА

Київський національний лінгвістичний університет

У поданій статті розглядається травматичний дискурс антиутопії. На матеріалі твору Дж. Орвелла “1984” аналізується модель тоталітарного суспільства, тотальна деперсоналізація та деформація свободи особистості. Доводиться теза, що психологізм роману Орвелла – це психологізм модерністського роману, коли історія героя приховує реально пережиті авторські почуття і думки.

Ключові слова: модернізм, антиутопія, роман-попередження, тоталітаризм, авторське самовираження.

В данной статье рассматривается травматический дискурс антиутопии. На материале произведения Дж. Оруэлла “1984” анализируется модель тоталитарного общества, тотальная деперсонализация и деформация свободы личности. Доказывается тезис, что психологизм романа Оруэлла – это психологизм модернистского романа, когда история героя скрывает реально пережитые авторские чувства и мысли.

Ключевые слова: модернизм, антиутопия, роман-предупреждение, тоталитаризм, авторское самовыражение.

This article considers the traumatic discourse of dystopia. Based on the text 1984 by George Orwell the totalitarian model of society, depersonalization and total